

Dordrecht Ondergronds Briefrapport 10

DORDRECHT, BOTERMARKT

Een bureauonderzoek en een archeologische
begeleiding

T.H.L. Hos

2008

Gemeente Dordrecht
Bureau Monumentenzorg en Archeologie

Colofon	
ISSN	
ISBN	
Tekst	T.H.L. Hos
Redactie	M.C. Dorst
Afbeeldingen	Bureau Monumentenzorg en Archeologie (tenzij anders vermeld)
Vormgeving	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Drukwerk	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Uitgave	Gemeente Dordrecht, december 2008
<p>Gemeente Dordrecht Sector Stadsontwikkeling / Afdeling Inrichting Stadsdelen Bureau Monumentenzorg en Archeologie</p> <p>Postbus 8 3300 AA Dordrecht T (078) 639 64 02 monarch@dordrecht.nl www.dordrecht.nl/archeologie</p>	
© Gemeente Dordrecht, 2008	
<p>Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.</p>	

Inhoud

1. Inleiding	4
1.1 Algemeen	4
1.2 Administratieve gegevens.....	5
2. Gegevens onderzoeksgebied en vooronderzoek.....	6
2.1 Plangebied, onderzoeksgebied en huidig grondgebruik.....	6
2.2 Geplande werkzaamheden	7
2.3 Resultaten van vooronderzoek	7
2.4 Archeologische verwachting en advies	12
3. Archeologische begeleiding	13
3.1 Doel	13
3.2 Methoden	13
3.3 Onderzoeksresultaten	14
3.3.1 Lithostratigrafie	14
3.3.2 Archeologie	15
3.3.3 Samenvatting, datering en interpretatie	24
4. Conclusies	25
Literatuur	26
Afkortingen	27

1. Inleiding

1.1 Algemeen

In het kader van herstelwerkzaamheden aan de kademuur van de Botermarkt in Dordrecht, zijn in opdracht van de Afdeling Stadsbeheer tussen februari en maart 2008 door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie (BMZA) graafwerkzaamheden archeologisch begeleid. De kademuur van de Wijnstraathaven, met een lengte van circa 40,5 m, is geheel vervangen. Om deze te verankeren is er onder de Botermarkt een tweede muur aangelegd, op 10,5 m van de bestaande kade. De maximale ontgravingsdiepte was circa 2,5 m.

Het plangebied kent volgens de archeologische verwachtingskaart (concept maart 2008) van de Gemeente Dordrecht een hoge verwachting voor de aanwezigheid van archeologische waarden uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Aangezien door de graafwerkzaamheden mogelijk archeologische waarden zouden kunnen worden verstoord, is door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie geadviseerd de werkzaamheden archeologisch te laten begeleiden.

Dit document betreft de rapportage van de archeologische begeleiding. Een kort bureauonderzoek is aan het veldwerk voorafgegaan. Tijdens het veldwerk zijn de aanwezige archeologische waarden gedocumenteerd.

De gegevens van het onderzoeksgebied, de aanleiding voor het onderzoek en de resultaten van het bureauonderzoek zijn weergegeven in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 zijn de onderzoeksmethoden en de resultaten van het veldwerk beschreven. Ten slotte zijn in hoofdstuk 4 de conclusies van het onderzoek verwoord.

1.2 Administratieve gegevens

Aard Onderzoek	Archeologische begeleiding
Projectcode	0725
ARCHIS	
Onderzoeksmeldingsnr.	27464
Vondstmeldingsnummer	408705
Periode	Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd
Datum onderzoek	18 februari tot en met 5 maart 2008
Plangebied	Botermarkt
Provincie	Zuid Holland
Gemeente	Dordrecht
Plaats	Dordrecht
Toponiem	Botermarkt
RD-coördinaten	
NW-punt	105.416 / 425.575
NO-punt	105.444 / 425.571
ZO-punt	105.442 / 425.536
ZW-punt	105.415 / 425.534
Kadastrale gegevens	
Gemeente code	DDT00
Sectie	F
Perceelnrs.	2025 en 2638
Opdrachtgever	Gemeente Dordrecht, Afdeling Stadsbeheer
Uitvoerder	
Projectleider	Bureau Monumentenzorg en Archeologie Mevr. J. Hoevenberg
Projectmedewerkers	Drs. J. Hoevenberg
Projectmedewerkers	Drs. T.H.L. Hos, dhr. J. A. Nipius, dhr. B. Brozius, mevr. T. Busch
<i>Autorisatie</i>	
Bevoegde overheid	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek	dhr. F. Sieuwerts
<i>Archivering projectgegevens en vondstmateriaal</i>	
Digitaal	Archief Bureau Monumentenzorg en Archeologie / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl)
Analoog	Stadsdepot Gemeente Dordrecht
Code	0725

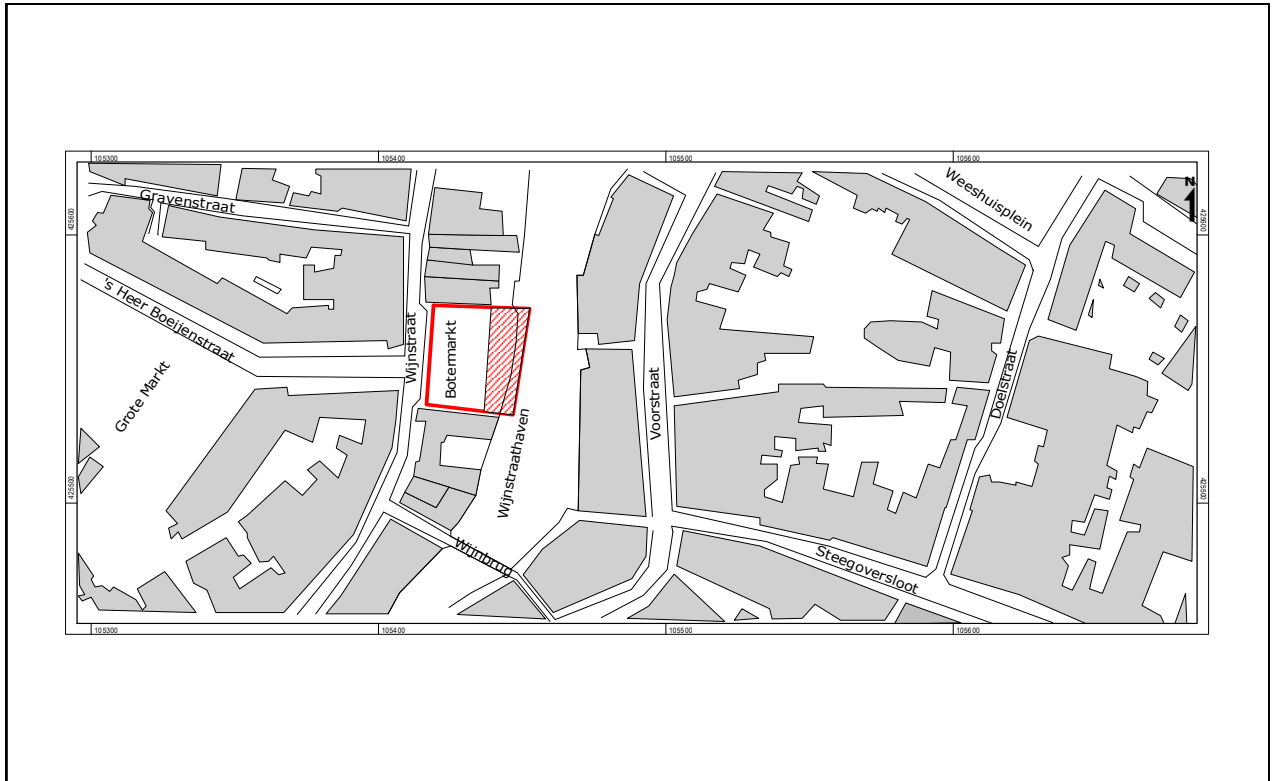
2. Gegevens onderzoeksgebied en vooronderzoek

2.1 Plangebied, onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied bevindt zich in de historische binnenstad van de gemeente Dordrecht. Het wordt in het westen begrensd door de Wijnstraat en in het oosten door de Wijnstraathaven. Het ligt ingeklemd tussen de panden Wijnstraat 154 en 158 (Afb.1 en 2). Het plangebied betreft een plein dat in gebruik is als parkeerplaats, de totale oppervlakte van het plein meet 1170 m². Het onderzoeksgebied betreft het deel waar de bodem tot 2,5 m is ontgraven. Dit is de gehele strook van 10,5 m langs de Wijnstraathaven.

Afb. 1. De ligging van het plangebied in de Gemeente Dordrecht (schaal 1:75.000)

Afb. 2. De ligging van het plangebied (rood omlijnd) en het onderzoeksgebied (rood gearceerd).

2.2 Geplande werkzaamheden

De parkeerplaats op het plangebied zal heringericht gaan worden. De reden is dat de oude kademuur is gaan verzakken en vervangen zal worden over een lengte van 40,5 m. De nieuwe kademuur zal verankerd worden met een tweede muur op 10,5 m van de huidige kade onder de Botermarkt. Hiervoor wordt tot maximaal 2,5 m – mv verdiept. Dit gedeelte is het onderzoeksgebied (Afb. 2). Het beslaat een oppervlakte van 139 m². De ondergrond is waarschijnlijk niet of matig verstoort.

2.3 Resultaten van vooronderzoek

Beleidskaarten en beleidsadvies

Het plangebied kent volgens de archeologische verwachtingskaart (concept maart 2008) van de gemeente Dordrecht een hoge verwachting voor de aanwezigheid van archeologische waarden uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd.

Lithostratigrafie

De diepere ondergrond in het plangebied bestaat vermoedelijk uit het een veenpakket, het Hollandveen Laagpakket. In, en op het veenpakket zijn mogelijk stroomgordelafzettingen, bestaande uit bedding- en oeverwalafzettingen, van het riviertje de Thure aanwezig. Hoewel het nooit archeologisch is aangetoond, wordt vermoed dat de huidige Wijnstraathaven de gekanaliseerde Thure is. De locatie is vermoedelijk vanaf de eerste bewoning in de Late Middeleeuwen veelvuldig opgehoogd.

Aanvankelijk gebeurde dat met "schone" grond, zoals klei- en veenplaggen, maar later werd hier in toenemende mate stadsafval voor gebruikt.¹ Vermoedelijk worden door de graafwerkzaamheden alleen de ophogingspakketten uit de Nieuwe Tijd, en mogelijk ook uit de Late Middeleeuwen, verstoord.

Historische bronnen

De oudste historische bron waarin waarschijnlijk sprake is van Dordrecht dateert uit 1064 en spreekt van *Thuredrith*. Hiermee wordt waarschijnlijk een nederzetting bedoeld die is gerelateerd aan een doorwaadbare plaats² in een riviertje dat *Thure* zou moeten heten.

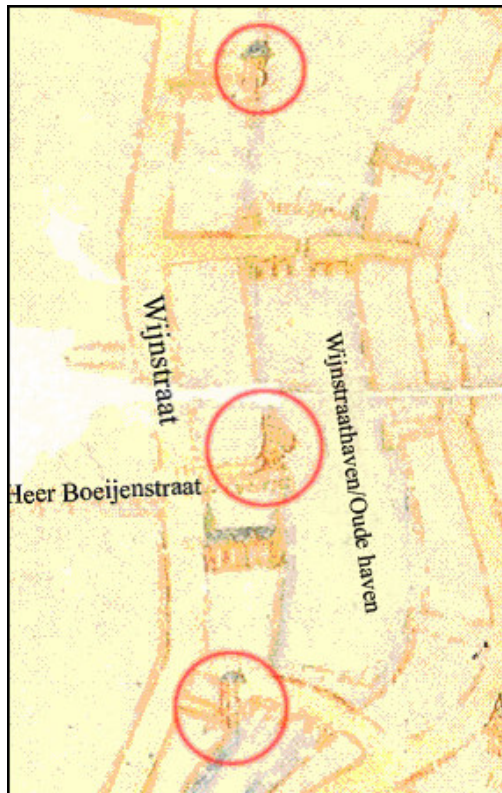
De eerste bewoning van de stad Dordrecht zou zijn gelegen aan de westzijde van de Wijnstraat/Groenmarkt en de oostzijde van de Voorstraat. Het water van de huidige Wijnstraathaven/Voorstraathaven/Oude Haven was mogelijk het middeleeuwse riviertje Thure, en was in de vroegste fase vermoedelijk een stuk breder. Mogelijk besloeg het gedurende deze periode het hele plangebied. Gedurende de Late Middeleeuwen en de 16^e en 17^e eeuw zou hier een steiger met een laad- en loskraan aanwezig zijn geweest. De oudste vermelding van de steiger dateert uit 1429 en werd "...de Steiger achter de Gravenstraat.." genoemd.³ In de 16^e en 17^e eeuw werd het de kleine kraansteiger of Wijngaardsteiger genoemd.⁴ Beide namen verwijzen naar de loskraan "Wijngaert" die vermoedelijk op de steiger heeft gestaan. Er waren oorspronkelijk drie loskranen aan de Oude Haven en deze zijn weergegeven op de kaart van Van Deventer uit circa 1545 (Afb. 3). Van noord naar zuid zijn dit: de Grote Kraan (ook wel Kraan Kostverloren genoemd), de Kleine Kraan (Wijngaert) en de kraan Schwartzenborg. Van de laatste kraan is een tekening overgeleverd uit circa 1550, welke is te zien in afbeelding 4. Hierop is een zware kraan te zien die waarschijnlijk geïntegreerd in de achtergevelrij van de huizen staat. De kraan zou van dezelfde grootte zijn als de belendende (woon)panden.

¹ Zie BMZA publicaties van de opgravingen aan de Elfhuizen (Hos, in prep.) en de Voorstraat (Dorst, in prep.).

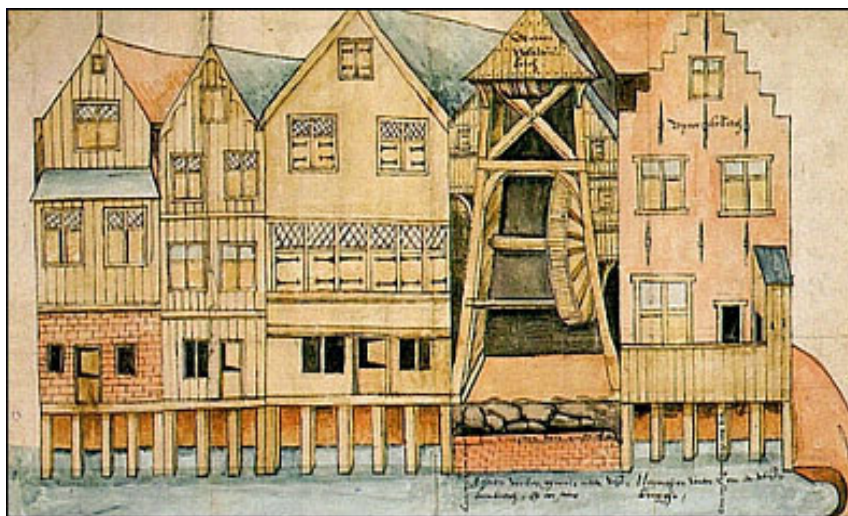
² Veel plaatsnamen zijn te herleiden tot een doorwaadbare plaats in een rivier. Hiervoor bestaan vele uitgangsnamen zoals: -voort, -voorde, -drecht, -trecht en -tricht.

³ Van Baarsel 1992, 110

⁴ Van Baarsel 1992, 61

Afb. 3. De drie kranen op een uitsnede van de kaart van Van Deventer uit circa 1545. De drie kranen zijn omcirkeld. De middelste is de kraan "Wijngaert", en is waarschijnlijk gelegen op de locatie van het plangebied. Het pand ten zuiden van de kraan is de Wijnkoperkapel.

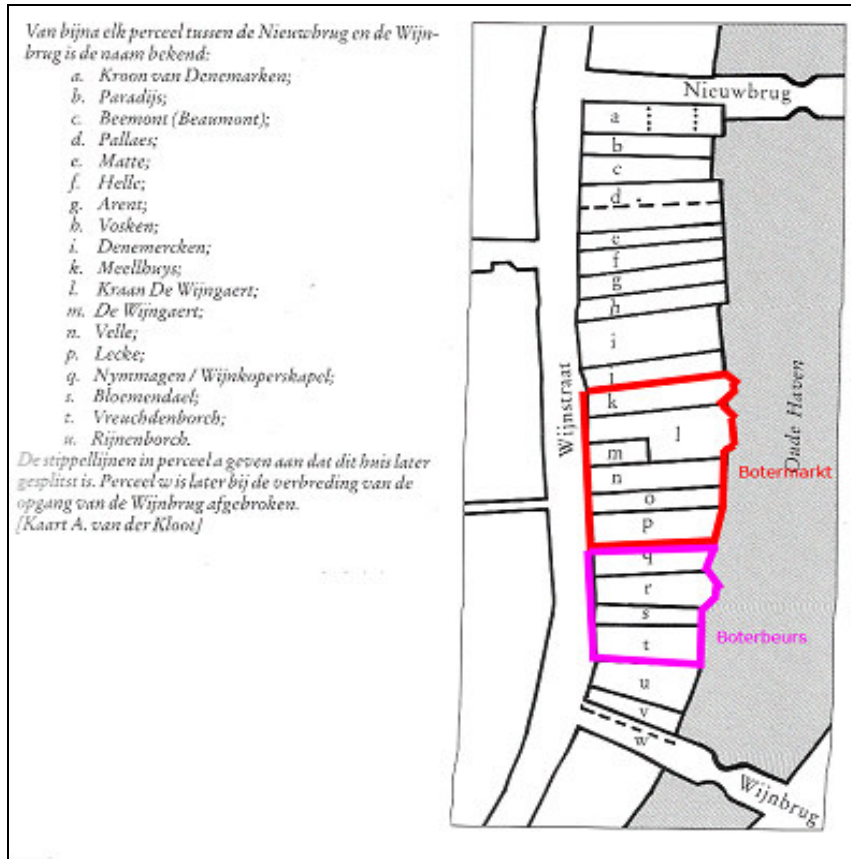
Afb. 4. De loskraan Schwarzenborg op een tekening uit circa 1550, gezien vanaf de Voorstraatshaven.

Net ten zuiden van het plangebied was nog een tweede opmerkelijk pand gelegen, namelijk de Wijnkoperskapel (Afb. 3 en 6).

Op afbeelding 5 is een reconstructie van de percelering en huisnamen uit 1419 weergegeven.⁵

⁵ Kaart: A. van der Kloot in: Van Herwaarden, De Boer, Van Kan en Verhoeven 1996, 229

Het plangebied betreft vermoedelijk de panden k tot en met p. Ook de kraan Wijngaert (L) valt hierin.

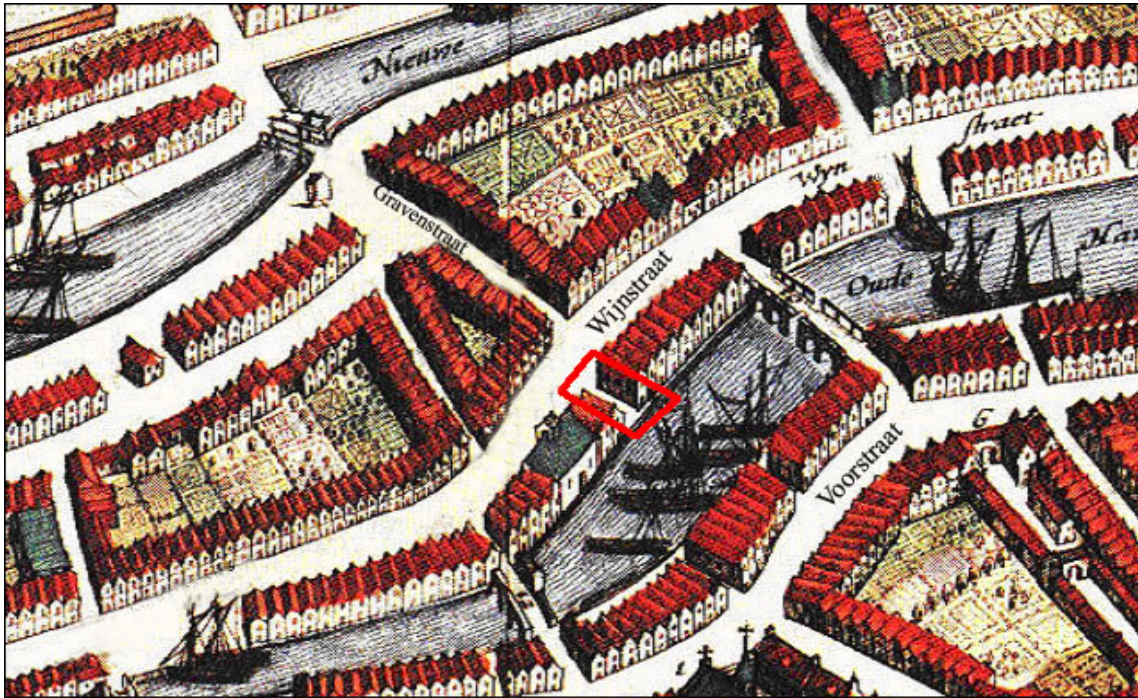

Afb. 5. De oostkant van de Wijnstraat tussen de Nieuwbrug en de Wijnbrug met de pandnamen uit 1419. In rood de huidige Botermarkt, in paars de huidige Boterbeurs.

Vermoedelijk wordt, door ruimtegebrek, in het begin van de 17^e eeuw een deel van de Wijnstraathaven gedempt. Dit is ook waargenomen tijdens de opgraving aan de Kop van de Wijnstraat, Wijnstraat 12-14.⁶

En andere, bijkomende reden is dat in 1609 de Wolwevershaven is gegraven. De scheepvaart, en dus het laden en lossen, verlegde zich hierdoor meer en meer naar de nieuwe noordelijke havens, waardoor de Oude Haven zijn handelsfunctie verliest. De nieuw verkregen ruimte wordt gebruikt om de huizen uit de Late Middeleeuwen, die aan de Wijnstraat stonden, naar achter uit te bouwen. Op de kaart van Janssonius uit circa 1640 - 1647 is geen kraan meer aangegeven. Dit geeft mogelijk de situatie van ná de aanplemping weer (Afb. 6). Deze situatie wordt beschreven door een ooggetuige uit de 17^e eeuw waarin de locatie aangehaald wordt als: "...de Kleyne Kraan, zijnde nu een Steyger." (Balen 1677, 658). Hiermee geeft hij aan dat op de locatie van de kraan gedurende de 17^e eeuw sprake is van een (onbebouwde) laad- en losplaats, die steigers genoemd werden.

⁶ Hendriks 1999

Afb. 6. De Wijnstraat op een uitsnede van de kaart van Janssonius uit circa 1640 – 1647. Het plangebied is bij benadering in rood aangegeven. De kraan "Wijngaert" is niet meer afgebeeld. Het grote pand met het blauwe dak is de Wijnkoperkapel.

In 1841 zijn de gebouwen k tot en met t gesloopt en zijn de Botermarkt (k tot en met p) en de Boterbeurs (q tot en met t) aangelegd (Afb. 5). Hierbij is ook een nieuwe (de huidige) kademuur aangelegd. De Botermarkt is tot 1934 in gebruik geweest als markt en daarna is het een parkeerplaats in gebruik genomen. Het pand de Boterbeurs heeft verscheidene functies gehad, waaronder een leeszaal. Momenteel is de Stichting Integratiebevordering er in gevestigd.

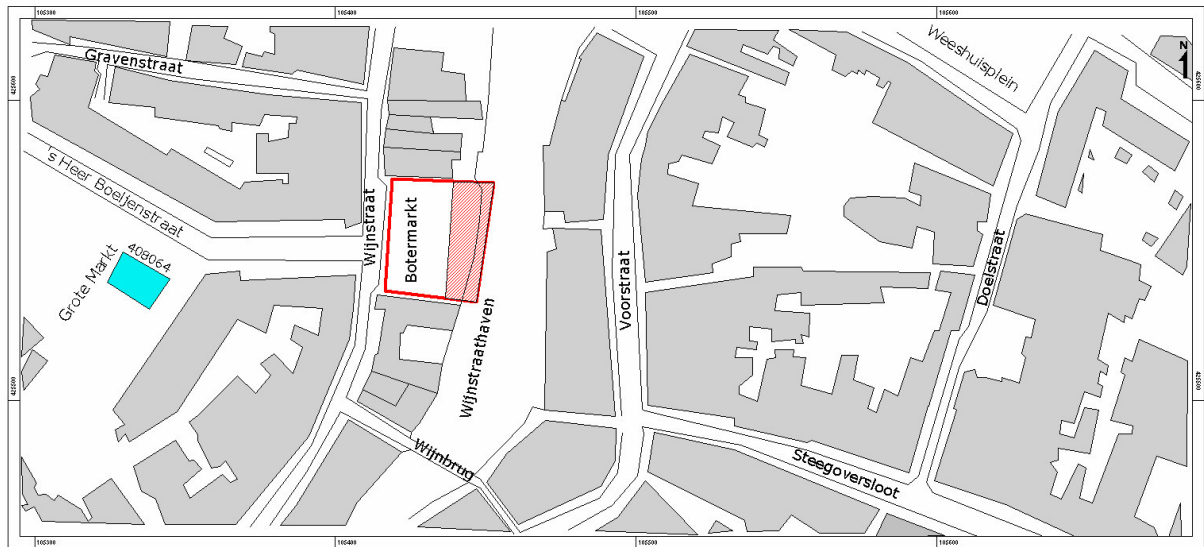
Bekende archeologische gegevens

Er zijn geen archeologische gegevens bekend van het plangebied. Echter, in de directe omgeving zijn enkele archeologische onderzoeken uitgevoerd (Afb. 7). Net ten westen van het plangebied is in 2005 een opgraving verricht op de Grote Markt.⁷ Hier zijn resten van bebouwing uit de post-middeleeuwse periode aangetroffen, maar ook ophogingslagen uit de 14^e eeuw.

Aan de monding van de Wijnstraathaven, aan de Merwede, is in 1995 een opgraving verricht aan de Wijnstraat 12-14. Hier is de oude westelijke kademuur uit de Late Middeleeuwen en de achterliggende kade uit de post-middeleeuwse periode onderzocht. Uit het onderzoek is gebleken dat in 1617 de kademuur op deze locatie circa 4,5 m haveninwaarts is verlegd, waarbij de Oude Haven versmald werd. Dit is vermoedelijk gebeurd om meer woonruimte te creëren en de waterhuishouding in de Wijnstraathaven beter te kunnen controleren.⁸

⁷ Hos en Paalman 2008, Archis vondstmeldingsnummer 408064

⁸ Hendriks 1996, geen vondstmeldingsnummer

Afb. 7. Het plangebied Botermarkt. Ten westen hiervan is het locatie Grote Markt gelegen (in blauw, Archis vondstmeldingsnummer 408064). Het plangebied is rood omlijnd en de locatie van de graafwerkzaamheden zijn aangegeven als rode arcering.

2.4 Archeologische verwachting en advies

Vermoedelijk is er op de locatie van het plangebied Botermarkt gedurende de Late Middeleeuwen tot het begin van de 17^e eeuw nog sprake van een waterloop. Dit zou mogelijk de gekanaliseerde loop van het riviertje de Thure kunnen zijn, die vervolgens onder verschillende namen bekend staat, namelijk als Wijnstraathaven, Voorstraathaven en Oude Haven. Mogelijk zijn er delen van (woon)panden en de laad- en loskraan "Wijngaert" in het onderzoeksgebied aanwezig. In het begin van de 17^e eeuw wordt waarschijnlijk een deel van de Wijnstraathaven gedempt en geleidelijk bebouwd. Er kunnen dus resten van bebouwing vanaf de Late Middeleeuwen en de gehele Nieuwe Tijd worden verwacht. Mogelijk zijn er ook nog resten aanwezig van de laat-middeleeuwse kade met de laad- en loskraan "Wijngaert". Omdat de verwachting is dat de locatie door de aanleg van de kademuur in 1841 sterk verstoord is, is door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie (BMZA) geadviseerd de graafwerkzaamheden archeologisch te begeleiden.

3. Archeologische begeleiding

3.1 Doel

Het doel van het archeologische onderzoek is een bijdrage te leveren aan het onderzoek van de ruimtelijke ontwikkeling van de stad Dordrecht. Hiervoor zijn in het Programma van Eisen voor het veldonderzoek de volgende vraagstellingen geformuleerd:⁹

1. Zijn er funderingsresten van de laad- en loskraan "Wijngaert" aanwezig? Zo ja, wat is daarvan de aard en datering?
2. Zijn er andere sporen van bebouwing aanwezig? Zo ja, wat is daarvan de aard en datering?
3. Zijn er aanwijzingen voor de aanname dat de Wijnstraathaven een natuurlijke voorloper heeft gehad, mogelijk het riviertje de Thure?

3.2 Methoden

Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd door middel van het begeleiden van de graafwerkzaamheden. Het veldwerk heeft plaatsgevonden tussen 18 februari en 5 maart 2008. De werkzaamheden zijn verricht door de heren T.H.L. Hos en J.A. Nipius (Bureau Monumentenzorg en Archeologie).

De graafwerkzaamheden bestonden uit het graven van één werkput. Deze lag in het oostelijke deel van het plangebied, namelijk langs de oude kademuur. De put had een lengte van 22 m, was 8 m breed en noord-zuid georiënteerd (Afb. 7).

De put is aangelegd tot op een diepte van 2,5 meter onder maaiveld (m – mv). Aan beide kanten van de kademuur is een boring gezet tot in de top van het Hollandveen Laagpakket.¹⁰ Er zijn drie sporenlakken gedocumenteerd door middel van foto's en tekeningen. Van de westkant van de put is een lengteprofiel gedocumenteerd door middel van foto's en een profieltekening. De locatie van de put is in het veld ingemeten aan de hand van de aanwezige bebouwing. Voor het registreren van de veldgegevens is gebruik gemaakt van formulieren van het BMZA. Tevens is de hoogte ten opzichte van NAP bepaald met behulp van een waterpasinstrument.

⁹ Hoevenberg 2007

¹⁰ De Boer 2008

3.3 Onderzoeksresultaten

Allereerst zal de lithostratigrafie van het onderzoeksgebied worden besproken, gevolgd door de archeologische aspecten.

3.3.1 Lithostratigrafie

Hieronder volgt een globale beschrijving van de vijf lithostratigrafische eenheden die in het bodemprofiel zijn onderscheiden. In afbeelding 8 is een bodemprofiel weergegeven. De eenheden worden van onder naar boven beschreven.

Organisch pakket 1 – Hollandveen Laagpakket

Het pakket bestaat uit een laag veen. Het pakket is waargenomen in de twee boringen, alleen de top is aangesneden (Afb. 8 en 9). De top van het veen ligt in de twee boringen op respectievelijk een diepte van 4,03 m – NAP en 3,7 m – NAP. Organisch pakket 1 wordt gerekend tot de Formatie van Nieuwkoop, het Hollandveen Laagpakket.

Klastisch pakket 1- stroomgordelafzetting

Klastisch pakket 1 is direct op organisch pakket 1 gelegen en is ook alleen in de twee boringen aangetroffen. Het is een sterk gelaagd pakket zand met siltige lagen. De top is gelegen op een diepte tussen respectievelijk 3,68 m en 3,15 m – NAP. Het betreft een "schone" natuurlijke afzetting, die is geïnterpreteerd als een beddingafzetting. Aangezien de onderkant van dit pakket 2 m lager ligt dan het omliggende laat-middeleeuwse (kom)klei-op-veen landschap, betreft het waarschijnlijk een actieve waterloop gedurende deze periode.¹¹ In relatie tot de vroegste historische bronnen zou het mogelijk de beddingafzetting van het riviertje Thure kunnen zijn. Klastisch pakket 1 wordt gerekend tot de (oudere) afzettingen van de Formatie van Echteld. Het betreft afzettingen van de rivieren in de Grootte Waard, namelijk van de Dubbel, Thure en het Oude Maasje.

Klastisch pakket 2 – vulling van de Wijnstraathaven

Klastisch pakket 2 is direct op klastisch pakket 1 gelegen en is aangetroffen in beide boringen én in het diepst gelegen vlak (3) in de put. Het bestaat uit een gelaagd pakket klei en zand. Het verschil met het hieronder gelegen pakket is dat hierin veel menselijk afval, zoals aardewerk, bot en puinfragmenten, in aanwezig was.

In de diepst gelegen lagen van dit pakket was aardewerk uit de Late Middeleeuwen aanwezig, waaronder de bakselgroepen: Maaslands witbakkend aardewerk, Dieburger aardewerk, grijsbakkend aardewerk, proto-steengoed, bijna-steengoed en steengoed (1 en 2). Op basis van het aardewerk kunnen deze lagen gedateerd worden tussen het eind van de 13^e eeuw en het eerste kwart van de 17^e eeuw.

In de jongere opvullingslagen is keramiek gevonden dat gedateerd kan worden in de 17^e eeuw, waaronder de bakselgroepen: roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed, faïence en porselein. De top van het pakket ligt op circa 0 m NAP. Klastisch pakket 1 wordt ook gerekend tot de (oudere) afzettingen van de Formatie van Echteld. De afzetting is echter antropogeen beïnvloedt en kan geïnterpreteerd worden als een haven(vulling).

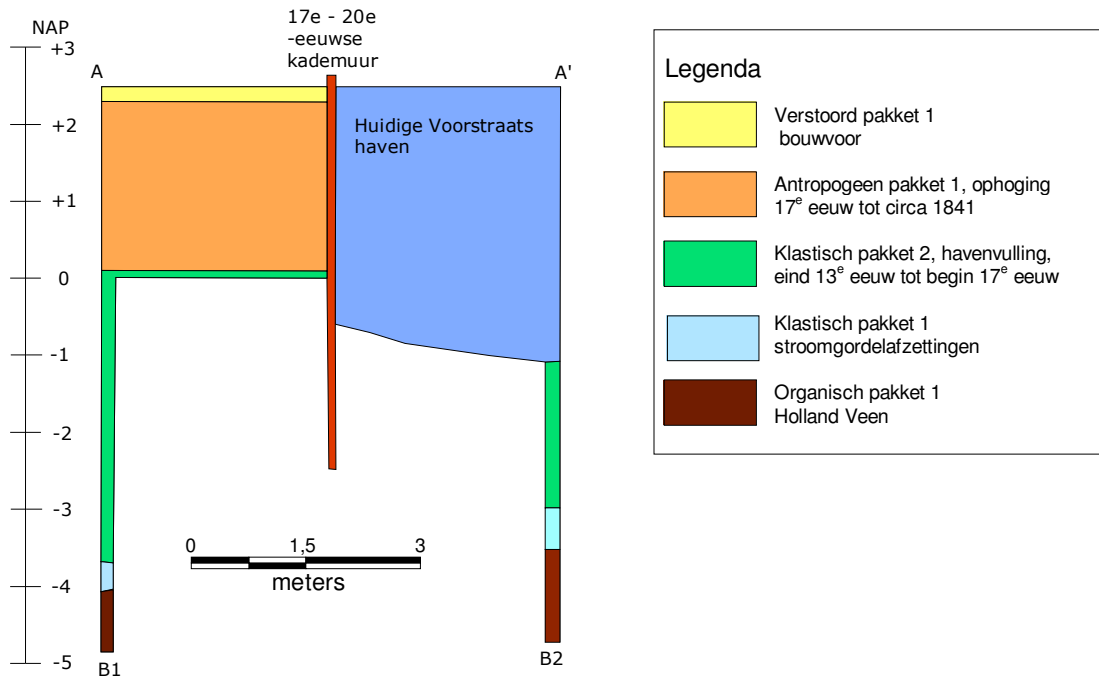
Antropogeen pakket 1 – opgebracht pakket

Op klastisch pakket 2 is een pakket opgebrachte grond aanwezig. Het betreft een pakket klei en stadsafval, waarin veel aardewerk-, bot- en puinfragmenten aanwezig zijn. Dit pakket is te dateren tussen de 17^e en 19^e eeuw en is ontstaan door het deels dempen van de Wijnstraathaven en het vervolgens continu ophogen van het terrein. De top van het pakket ligt op een hoogte van 2,3 m + NAP.

¹¹ De Boer 2008, 13

Verstoord pakket 1- bouwvoor

De top van antropogeen pakket 1 is sterk verstoord door subrecente graaactiviteiten. Het betreft een circa 20 cm dikke laag zand en verspit materiaal en kan gedateerd worden in de 19^e en 20^e eeuw.

Afb. 8. Een lithostratigrafisch bodemprofiel van het onderzoeksgebied de Botermarkt. De ligging van het gedocumenteerde profiel is in afbeelding 9 weergegeven als A – A'.

3.3.2 Archeologie

Tijdens het veldwerk zijn zowel archeologische bewoningssporen als vondstmateriaal, waaronder keramiek, bouwmaterialen, metaal en bot gevonden.

Sporen en vondstmateriaal

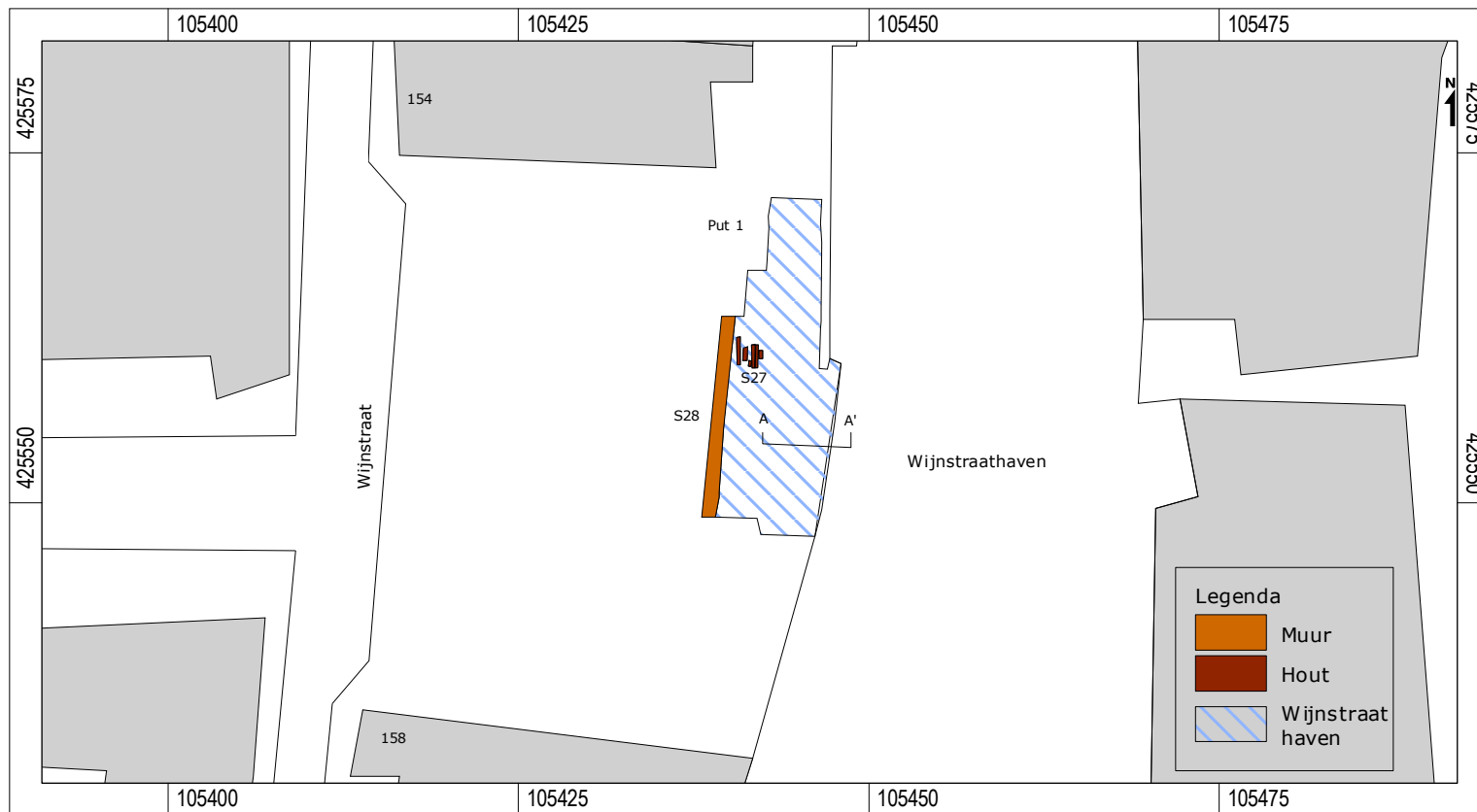
De bewoningssporen kunnen worden ingedeeld in twee bewoningsperiodes; de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd tot circa het eerste kwart van de 17^e eeuw (periode 1) en de Nieuwe Tijd, tussen het eerste kwart van de 17^e eeuw tot circa 1841 (periode 2). De sporen uit de Nieuwe Tijd kunnen worden onderverdeeld in twee fases; fase 2a en 2b.

Periode 1, de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd tot circa het eerste kwart van de 17^e eeuw (Afb. 9).

Gedurende deze periode was de Wijnstraathaven nog niet versmald en deze was vrijwel in het gehele onderzoeksgebied aanwezig. In de top van klastisch pakket 2, de oude havenopvulling, zijn twee sporen aangetroffen. Het betrof een constructie van liggende planken op zware balken die gestut werden door zware palen (S27) en de bakstenen achtergevel(s) van één of meerdere panden (S28). De constructie van houten planken en staanders (S27) was haaks op de Wijnstraathaven georiënteerd en de top van de planken lag op een diepte van circa 0,01 m + NAP. Dit betreft mogelijk de restanten van de steiger en/of de kraan.

Afgezien van het feit dat de fundering erg zwaar zou zijn voor een "gewone" steiger, zijn er geen duidelijke aanwijzingen aangetroffen dat dit de fundering was van de laad- en loskraan "Wijngaert".

De achtergevel van de panden (S28) was slechts op enkele plaatsen zichtbaar in de put en kon niet goed bestudeerd worden. Het betrof een middeleeuwse muur, die gedurende deze periode zowel achtergevel als kademuur was. De onderkant van de muur is niet aangetroffen.

Afb. 9. De bewoningssporen in het onderzoeksgebied Botermarkt uit periode 1, de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, tot circa het eerste kwart van de 17^e eeuw. De locatie van het gedocumenteerde bodemprofiel in afbeelding 8 is weergegeven als A – A'. De houtconstructie, aangegeven met S27, is mogelijk de steiger en fundering van de historische laad- en loskraan “Wijngaert”.

Periode 2, De Nieuwe Tijd, tussen circa het eerste kwart van de 17^e eeuw tot 1841 (Afb. 10 en 11).

In circa het eerste kwart van de 17e eeuw is een strook van de Wijnstraathaven gedempt en daardoor versmald. Het doel hiervan was het uitbreiden van de woonpercelen aan de Wijnstraat, waarvan de achtergevels in de put aanwezig waren (S28). Dit is mogelijk een deels gecoördineerde actie geweest die in één keer is uitgevoerd, omdat deze actie ook is vastgesteld aan de Wijnstraat 12-14. Er zijn echter ook aanwijzing voor oudere, individuele perceelsgebonden uitbreidingen.

De opgegraven huisfunderingen en bijbehorende structuren op dit nieuw gewonnen land dateren dus waarschijnlijk allemaal uit de post-middeleeuwse periode, na circa het eerste kwart van de 17^e eeuw. Er konden drie percelen herkend worden, die allen haaks op de Wijnstraat georiënteerd waren. De aangetroffen (perceels)muren zijn waarschijnlijk de muren van woonhuizen die op de percelen stonden. Mogelijk is deze bebouwde fase voorafgegaan door een gebruik van de percelen als (onbebouwde) achtererven van de huizen aan de Wijnstraat. De percelen worden gevormd door de perceelsmuren S1, S2, S4 en S9 (Afb. 10). Perceel/huis 1 is het noordelijkste perceel dat tussen de muren S1 en S2 ligt. Perceel/huis 2 is het middelste perceel, gelegen tussen de muren S2 en S4. Perceel/huis 3 is het zuidelijkste perceel, gelegen tussen de muren S4 en S9.

Perceel 1

Perceel 1 bestond uit de perceelmuren S1, S2 en de achtergevel/kademuur S8. De muur S1 was 0,75 m breed, muur S2 was 0,5 m breed en de achtergevel S8 was 0,5 m breed. De muur S8 bestond uit verschillende fases waarvan de oudste waarschijnlijk uit de 17^e eeuw. De jongste fase kon gedateerd worden in de 19^e eeuw. Vóór de aanleg van de Botermarkt heeft de muur mogelijk gefungeerd als achtergevel van een pand op het perceel. Het perceel was 6,5 m breed en is over een lengte van 5 m waargenomen. Er zijn vier sporen op het perceel aangetroffen. Dit betrof een waterput S3, een muur S23 en twee vloeren S25 en S26.

De waterput op het perceel betrof een bakstenen put (formaat ijsselstenen)¹² met een binnendiameter van circa 0,5 m. De put had een diepte van circa 2 m en kan gedateerd worden ná het begin van de 17^e eeuw. De muur S23 stond haaks op de perceelsmuur S2. Het was een 0,25 m breed muurtje met aan weerszijden een vloer. Waarschijnlijk betrof het een scheidingsmuurtje tussen twee (in pandige) ruimtes. De vloer S25 bestond uit roodgele bakstenen waarvan de top op een diepte van 1 m + NAP lag. De tweede vloer, S26, bestond uit bakstenen (formaat ijsselstenen) die in een visgraatmotief waren gelegd en waarvan de top op een diepte van 1,03 m + NAP lag.

Perceel 2

Perceel 2 bestond uit de perceelmuren S2 en S4. De muur S2 is 0,5 m breed en de muur S4 is 1 m breed. Het perceel was 7 m breed en ten minste 6,2 m lang. Er is op dit perceel geen kademuur of achtergevel van een mogelijk pand aangetroffen (Afb. 10). In de eerste fase van gebruik van dit perceel was er een hardstenen trap S26 aanwezig die vanuit de Wijnstraathaven toegang gaf tot de steiger (Afb. 10). De treden waren circa 15 cm hoog en de bovenste tree lag op 0,59 m + NAP. Dit is mogelijk het onbebouwde perceel dat te zien is op de kaart van Janssonius en de locatie waar Balen in 1677 over berichtte (afb. 6). Waarschijnlijk is het perceel een voorzetting van de oudere, middeleeuwse steiger met kraan uit periode 1. De aanwezigheid van een laad- en loskraan was niet meer nodig, maar de locatie bleef dienst doen als laad- en losplaats voor (kleinere) schepen. In de tweede fase wordt het perceel bebouwd waardoor de functie als laad- en lossteiger verdwijnt (Afb. 11).

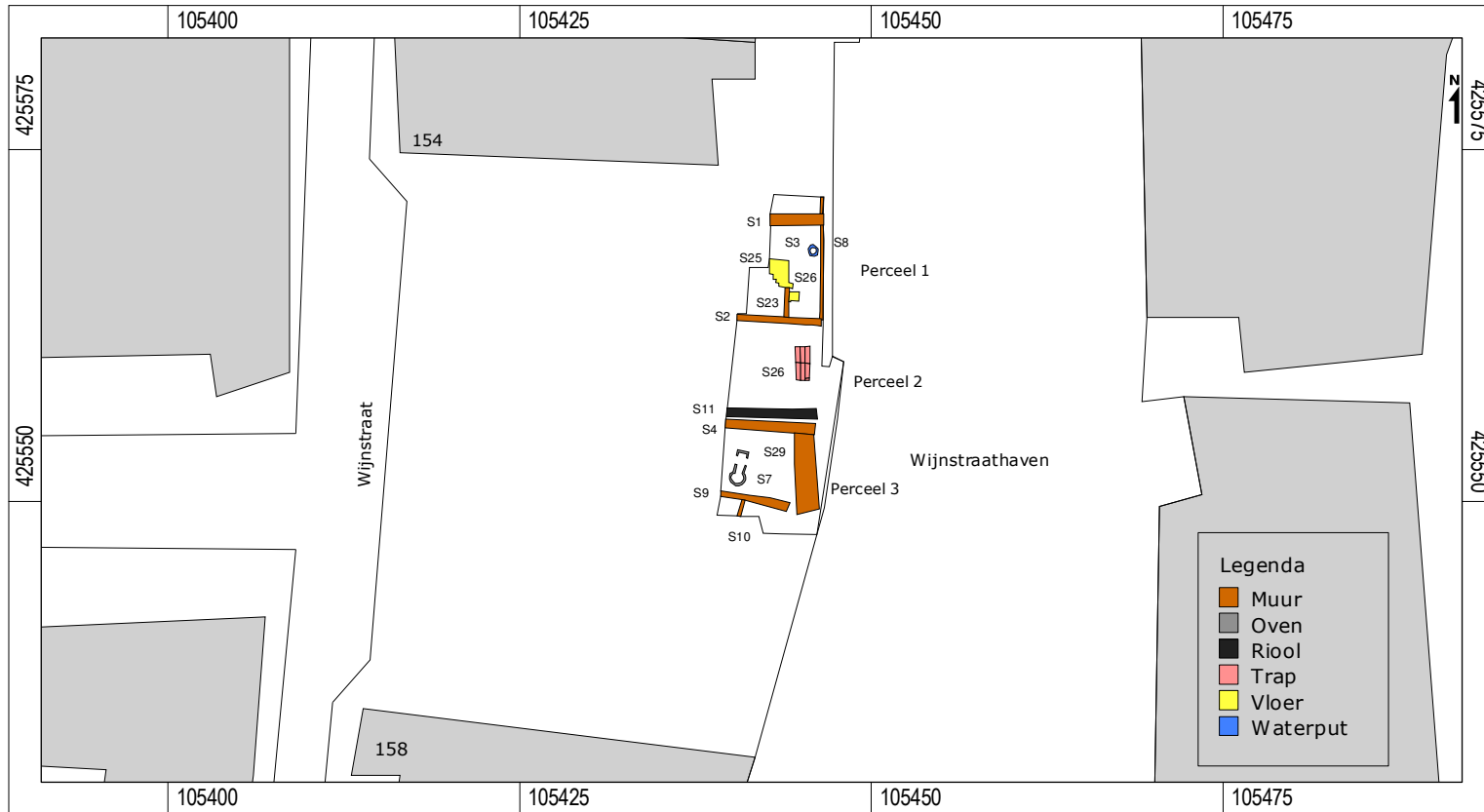
¹² De bakstenen betroffen gele, zogenaamde "ijsselsteentjes". Dit zijn gele baksteentjes met een formaat van circa 16x8x4 cm.

Van deze bebouwing zijn zes sporen aangetroffen en bestond uit een rechthoekige structuur, S12 met een vloer, S16, twee muurtjes S13 en S24, een vloer S22 en een riool S11. De rechthoekige structuur bestond uit enkele koud tegen elkaar staande muren. De structuur was 5 m lang en 1,5 m breed.

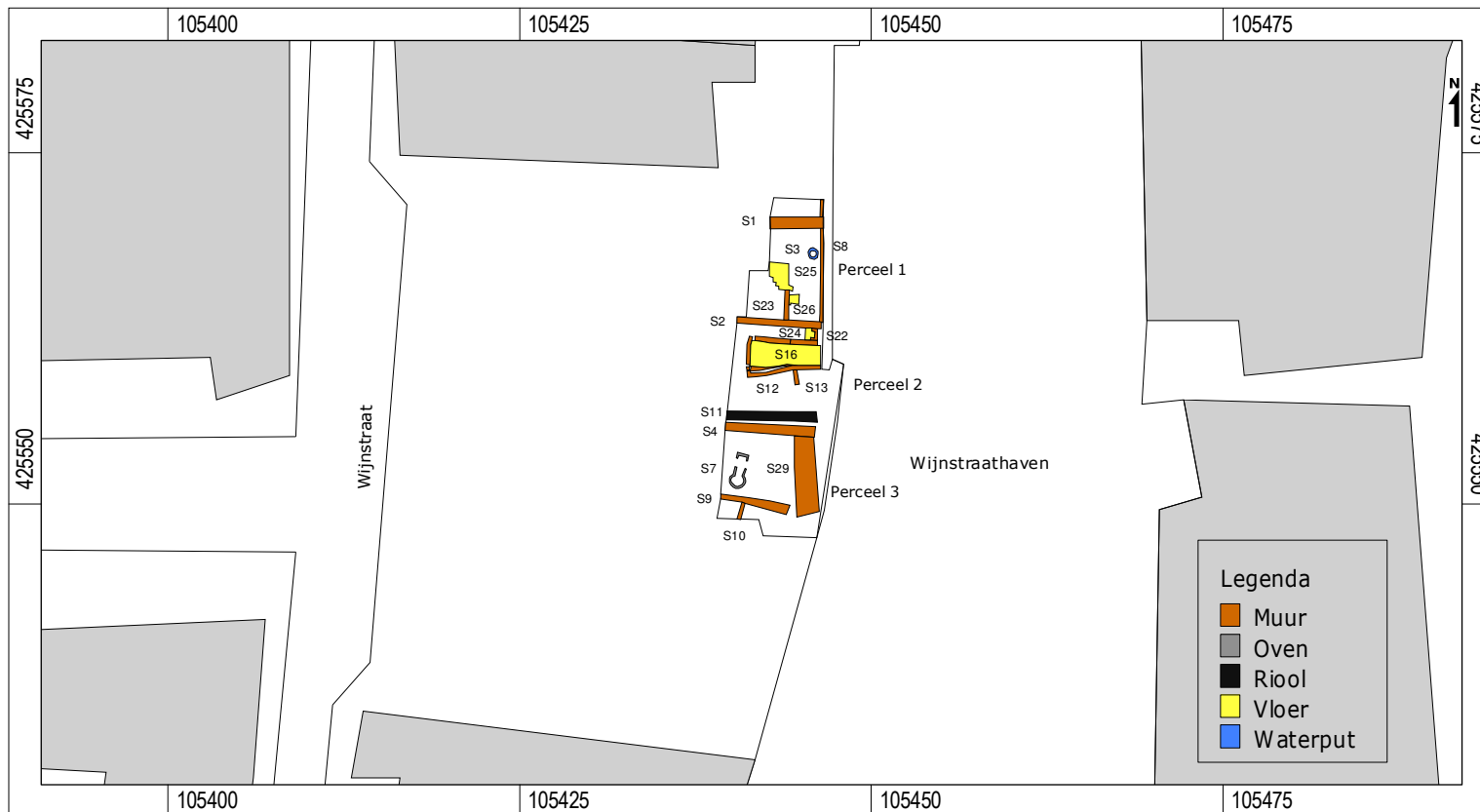
Hierin waren drie fases van bakstenen vloeren aanwezig, waarvan de bovenste op een diepte van 1,06 m + NAP lag (S18). De functie van de structuur is onduidelijk. Haaks op de structuur stond een "losse" muur S13. Dit was een kort muurtje aan de zuidzijde van de structuur. Aan de noordzijde lagen, tegen de kademuur, een muur S24 en vloer S22. Vloer S22 lag op een diepte van 0,92 m + NAP.

In het zuidelijk deel van het perceel was een bakstenen riool, S11 aanwezig. Dit was een gewelfd riool met een hoogte en breedte van 1,2 m.

Het riool was haaks op de Wijnstraat georiënteerd. Mogelijk was het een afval- en waterafvoer vanaf de Wijnstraat op de Wijnstraathaven. Vondsten in de opvulling van het riool bestonden onder ander uit een bodem van een glazen beker die was versierd met braamnoppen, een randfragment van een bakpan van roodbakkend aardewerk, een bodem van een grape (kookpot) van witbakkend aardewerk en een fragment van een kan van geglazuurd steengoed. Op basis van deze vondsten kan de laatste gebruiksfase van het riool gedateerd worden in de 17^e eeuw.

Afb. 10. De bewoningssporen in het onderzoeksgebied Botermarkt uit periode 2, de Nieuwe Tijd, vanaf circa het eerste kwart van de 17^e eeuw tot 1841, fase 2a.

Afb. 11. De bewoningssporen in het onderzoeksgebied Botermarkt uit periode 2, vanaf circa het eerste kwart van de 17^e eeuw tot 1841, fase 2b.

Perceel 3

Perceel 3 bestond uit de perceelsmuren S4 en S9 en de achtergevel S29. De muur S4 was 1 m breed en de muur S9 was 0,5 m breed. De achtergevel/muur S29 heeft tevens als kademuur gediend vóór de aanleg van de Botermarkt en was 1 m breed. Tijdens de aanleg van de 19^e-eeuwse kademuur is de top van de muur verstoord.

Het perceel was 5 m breed en ten minste 5 m lang. Op het perceel is de fundering van een oventje, S7 gevonden (Afb. 10, 11, 12).

Deze oven had een sleutelgatvormig grondplan en bestond uit gele ijsselstenen (afb. 12).¹³

De oven had een vloer van rode en zwarte tegels waarop een dikke laag houtskool met botresten aanwezig was.¹⁴ De functie van de oven is onbekend.

Afb. 12. Het oventje op perceel 3.

Vondstmateriaal (determinatie munten dhr. J. Koonings, determinatie kleipijpen dhr. J. van Oostveen)

Tot circa het eerste kwart van de 17^e eeuw was de locatie van het onderzoeksgebied nog een deel van de Wijnstraathaven. In de vulling van de Wijnstraathaven is aardewerk, fragmenten bouwmaterialen en dierlijke botten uit de Late Middeleeuwen gevonden. Onder het aardewerk uit de Late Middeleeuwen bevinden zich de bakselgroepen: Maaslands witbakkend aardewerk, Dieburger aardewerk, grijsbakkend aardewerk, proto-steengoed, bijna-steengoed en steengoed (1 en 2). In de havenvulling uit de post-middeleeuwse periode en de grond die is gebruikt om de haven, ten dele, te dempen zijn diverse vondsten aangetroffen. Het betreft keramiek, metaal, glas (enkele scherven), bouwmaterialen, dierlijk botmateriaal en pijparden pijpjes.

¹³ Type 2 uit: Van der Venne 2008, 82

¹⁴ De tegels hadden een formaat van 23x23x3 cm.

Onder de keramiëscherven zijn de bakselgroepen roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed 2, faience en porselein.

Er is één complete steengoed kan gevonden (Afb. 13).

Dit betreft een type baardmankruik die bekend staat als een "woeste baardman".

Deze wordt zo genoemd omdat hij zich kenmerkt door een openstaande mond met scherpe hoektanden en zware, wilde wenkbrauwen.¹⁵ De kruik kan gedateerd worden in de 17e eeuw.

De metaalvondsten bestaan uit een aantal sterk gecorrodeerde, onduidelijke objecten, ijzeren spijkers en drie munten. De oudste is een middeleeuwse zilveren penning van Floris V uit Dordrecht die is geslagen tussen 1293 en 1296.

De andere twee munten dateren uit de 17^e eeuw, namelijk een koperen duitje uit Friesland (1626-1663) en een zilveren bezemstuiver uit Overijssel uit 1665.

Onder het bouw materiaal zijn een aantal vloer- en wandtegels, bakpannen en een groen geglaazuurd kacheltegeltje met een (onleesbare) tekst.

De aangetroffen pijpenstelen en -koppen dateren allen uit de 18^e en 19^e eeuw.

Afb. 13. De baardmankruik uit de post-middeleeuwse havenvulling van de Wijnstraathaven.

¹⁵ Van Hees 2002, afb.50

3.3.3 Samenvatting, datering en interpretatie

In het onderzoeksgebied Botermarkt zijn bewoningssporen aangetroffen uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Tot circa het eerste kwart van de 17 eeuw maakte vrijwel het gehele onderzoeksgebied deel uit van de Wijnstraathaven. Aan de hand van twee boringen is vastgesteld dat voorafgaande aan de aanwezigheid van de Wijnstraathaven, er gedurende de Late Middeleeuwen waarschijnlijk al sprake was van een (natuurlijke) waterloop. Dit zou mogelijk de bedding kunnen zijn van het historische riviertje Thure, aan weerszijden waarvan de nederzetting Thuredrith, oftewel Dordrecht, gedurende de 11^e eeuw zou zijn ontstaan. Van de bebouwing uit de Middeleeuwen tot circa het eerste kwart van de 17^e eeuw zijn alleen de achtergevels in de put aangetroffen.

Aan de havenzijde was gedurende de Late Middeleeuwen tot mogelijk begin 17^e eeuw een houten constructie aanwezig die geïnterpreteerd kan worden als een steiger waarop, gezien de zware funderingsconstructie, mogelijk de laad- en loskraan "Wijngaert" heeft gestaan. Vergeleken met de 16^e -eeuwse tekening van de kraan "Schwartzenberg" (Afb. 4), zou de kraan "Wijngaert" van een heel ander type zijn. Dit zou mogelijk een duiding kunnen zijn van de ander naam die de kraan "Wijngaert" had, namelijk "de Kleine Kraan". Waarschijnlijk was het een lichte takelconstructie die op een houten steiger in de Wijnstraathaven gemonteerd was, en gebruikt werd om kleinere schepen te lossen.

Van de kraan zelf zijn echter geen resten aangetroffen.

Gedurende het eerste kwart van de 17^e eeuw verliest de Wijnstraathaven haar functie als belangrijke laad- en loshaven voor (grotere) schepen en wordt het versmald door een deel te dempen. Hierdoor ontstaat ruimte om de percelen aan de Wijnstraat, en de daarop aanwezige panden, naar achteren uit te breiden. In het onderzoeksgebied waren drie individuele percelen herkenbaar. Op de noordelijke en zuidelijke percelen waren, al vrij vroeg (woon)panden aanwezig. Mogelijk is de nieuw gewonnen ruimte in eerste instantie gebruikt als (onbebouwde) achtererven. De aanwezigheid op de percelen van een waterput en een oventje zouden hierop kunnen wijzen. Deze kunnen echter ook inpandig zijn geweest. Het middelste perceel, de vermoedelijke locatie van de kraan "Wijngaert", is na de landaanwinning waarschijnlijk nog een tijd onbebouwd geweest. Gedurende deze periode fungeerde dit perceel waarschijnlijk nog steeds als laad- en lossteiger aangezien er ter hoogte van de Wijnstraathaven op dit perceel een natuurstenen trap naar de Wijnstraathaven aanwezig af. Het in onbruik raken van de kraan en het behoud van de functie als losplaats sluiten aan bij de vermelding van Matthys Balen uit 1677 die spreekt over de locatie als: "...de Kleyne Kraan, zijnde nu een Steyger." (Balen 1677, 658). In een later stadium tijdens de post-middeleeuwse periode wordt ook dit perceel bebouwd.

Alle bebouwing op de percelen is omstreeks 1841, tijdens de aanleg van de Botermarkt, gesloopt.

4. Conclusies

Tussen 18 februari en 5 maart 2008 zijn tijdens een archeologische begeleiding archeologische waarden gedocumenteerd in het onderzoeksgebied Botermarkt te Dordrecht. Ten aanzien van de geformuleerde vraagstellingen kan het volgende worden geconcludeerd.

1. *Zijn er funderingsresten van de laad- en loskraan "Wijngaert" aanwezig? Zo ja, wat is daarvan de aard en datering?*

Gedurende de Late Middeleeuwen tot circa het eerste kwart van de 17e eeuw lag de locatie van het onderzoeksgebied Botermarkt nog vrijwel geheel in de Wijnstraathaven. Alleen de achtergevels van de panden die tijdens de Late Middeleeuwen aan de Wijnstraathaven stonden, waren in de put aanwezig. Tegen de achtergevel van één van deze panden was, in de Wijnstraathaven, een houten constructie van zware palen, liggende balken en planken aanwezig. De constructie is geïnterpreteerd als een steiger en zou gezien de zware constructie ook de (fundering van) de laad- en loskraan "Wijngaert" geweest kunnen zijn. De steiger kan gedateerd worden in de Late Middeleeuwen, tot circa het begin van de 17^e eeuw.

2. *Zijn er sporen van bebouwing aanwezig? Zo ja, wat is daarvan de aard en datering?*

Er waren drie bebouwde percelen in het onderzoeksgebied aanwezig. De start van de bebouwing kan gedateerd worden in het eerste kwart van de 17^e eeuw, wanneer een deel van de Wijnstraathaven wordt gedempt.

De bebouwing op de noordelijke en zuidelijke percelen bestond waarschijnlijk uit grote woonpanden. Op de percelen zijn een oventje en een waterput gevonden waarvan niet duidelijk is of deze inpandig of uitpandig gelegen waren. Het is mogelijk dat het nieuw gewonnen terrein in eerste instantie gebruikt is als onbebouwde achtererven. Het middelste perceel is in eerste instantie na de aanplanting onbebouwd gebleven en behield, nu zonder loskraan, wel de functie als laad- en lossteiger. Hiervan is de aanwezigheid van een hardstenen trap die toegang gaf tot het water een duidelijke aanwijzing.

In een latere fase is het perceel alsnog bebouwd en verliest het zijn functie als steiger.

3. *Zijn er aanwijzingen voor de aannahme dat Wijnstraathaven een natuurlijke voorloper heeft gehad, mogelijk het riviertje de Thure?*

Onder de middeleeuwse en post-middeleeuwse havenvulling van de Wijnstraathaven is een "schoon", natuurlijk pakket zand met siltlagen aanwezig. Dit is geïnterpreteerd als een beddingafzetting en aangezien de onderkant van dit pakket twee meter lager gelegen is dan het omliggende laat-middeleeuwse (kom)klei-op-veen landschap, is er waarschijnlijk sprake van een actieve waterloop gedurende (ten minste) de Late Middeleeuwen. In relatie tot de vroegste historische bronnen zou dit water mogelijk het riviertje Thure zijn.

Bevoegd gezag

Tijdens de archeologische begeleiding zijn alle aanwezige archeologische waarden, die door de graafwerkzaamheden zouden worden verstoord, gedocumenteerd.

Het bevoegd gezag in deze is de gemeente Dordrecht. Voor vragen over de conclusies in dit rapport dient contact opgenomen te worden met M.C. Dorst, senior archeoloog (tel. 078-639 84 21).

Literatuur

Balen Jz, M., 1677: *Beschryvinge der stad Dordrecht* ect., Dordrecht (fotostatische herdruk Dordrecht 1966).

Baarsel van, M., 1992: *Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts Veerhoofd, de straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht*, Hilversum.

Boer de, G. H. 2008: *De Thure ontdekt!, Een geologisch onderzoek naar de oorsprong van de Wijnhaven te Dordrecht*, Raap-notitie 2646, Weesp.

Hees, C. van, 2002: *Baardmannen en puntneuzen*, Zwolle.

Hendriks, J., 1996: *Dordt Graaft dieper*, Dordrecht

Herwaarden, J., de Boer, D., van Kan, F. en G. Verhoeven, 1996: *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*. Gemeentearchief Dordrecht.

Hoevenberg, J., 2007: *Programma van Eisen, onderzoekslocatie Botermarkt, Dordrecht*, Dordrecht.

Hos, T.H.L. en D.B.S. Paalman, 2008: *Onder straatniveau! Archeologisch onderzoek op de "Grote Markt" te Dordrecht*. Dordrecht Ondergronds Rapport 1.

Venne van de, A., 2008: *Poken en stoken, brouwen en koken, Archeologie en geschiedenis van 100 ambachtelijke ovens*. Poortugaal.

Afkortingen

ARCHIS	Archeologisch Informatiesysteem van de RACM
BMZA	Bureau Monumentenzorg en Archeologie (gemeente Dordrecht)
mv	maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil